

„Tetszett is az új nevenből az Andrej nagyon.” Személyiségi jogi vonzatok Bodor Ádám regényeiben

KOKOLY ZSOLT

2016 tavaszán Kolozsváron első alkalommal került sor *Jog az (erdélyi) irodalomban* címmel tudományos konferenciára, illetve költő-író-irodalomkritikus részvételét is implikáló rendezvényre¹ – mintegy kísérletképpen arra, hogy az Amerikai Egyesült Államokban az 1960-as években kikristályosodott és Magyarországon az 1990 utáni időszakban konszolidálódó jogelméleti irányzat kutatási eredményeit² bemutassa és esetleges erdélyi nexusait feltérképezhesse.

Az erdélyi vonatkozásban újdonság erejével ható rendezvény azonban nem teljesen légtüres, történelmi visszatekintést nélkülöző kontextusban jött létre: a „jog és irodalom” magyar nyelvű recepciójának két komoly program-írása éppen a szegedi-kolozsvári egyetem jogászprofesszoraihoz, Balás P. Elemérhez (*Jog és irodalom* – 1936),³ illetve Horváth Barnához (*A géniusz pere. Sokrates. Johanna* – 1942)⁴ köthető. Ugyanekkor, átlapozva a „jog és irodalom” kutatások eredményeinek évről évre mintegy „segregszemléjét” nyújtó Iustitia-sorozat eddigi köteteit,⁵ láthatjuk, hogy az irányzat késve

¹ *Jog az (erdélyi) irodalomban*. 2016. május 6–7. Szervezők: Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Jogtudományi Intézete – Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztálya.

² Terjedelmi okokból az egyre jelentősebb kutatási korpuszból most csak pár tételt emelnék ki: a 2006 óta rendszeresen megrendezett „jog és irodalom” konferenciák anyagait összesítő Iustitia-kötetek sorozatát (2007–2018 között egy folyóirat-különszám és négy önálló kötet, melyek érdemben tartalmazzák a „jog és irodalom” kutatások szakirodalmát), H. Szilágyi István szintézis jellegű munkáit (H. SZILÁGYI István: „Jog és irodalom” *Iustum Aequum Salutare* 2010/1, 5–27. <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20101sz/01.pdf>; H. SZILÁGYI István: „Jog és irodalom Magyarországon” *Collegium Doctorum* 2012, 1–6. <http://www.unimiskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/H.Szil%E1gyi%20Istv%E1n.pdf>), illetve Nagy Tamás jogfilozófus programadó disszertációját (NAGY Tamás: *Jog és irodalom – valami jog van ami irodalom. PhD-értekezés* (Szeged: SZTE ÁJK JJT 2007), http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1916/1/Nagy_Tamas_ertekezés.pdf) és életművének további írásait.

³ BALÁS P. Elemér: „Jog és irodalom” in *Emlékkönyv Meszlény Artur születésének 60. évfordulójára* (Budapest: Politzer 1936) 9–45.

⁴ HORVÁTH Barna: *A géniusz pere. Sokrates. Johanna* (Kolozsvár: 1942).

⁵ *Iustum Aequum Salutare* 2007/2 („Jog és irodalom” szimpózium előadásai) <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/ias.htm>; H. SZILÁGYI István – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia kirándul* (Budapest: Szent István Társulat 2009); H. SZILÁGYI István – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia modellt áll* (Budapest: Szent István Társulat 2011); FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – KISS Anna – ZÓDI Zsolt (szerk.): *Iustitia körülnéz* (Budapest:

jelent meg a romániai magyar (jog)tudományban – a 2018-as kötetben szerepel először romániai származású szerző Tompa Andrea író, színikritikus személyében.⁶

Értelemszerűen erre legegyszerűbb magyarázatul a kötetek szerzőinek a szöveg-választást illető személyi preferenciái szolgálhatnak, ugyanakkor a kérdés elképzelhetően ennél összetettebb és egyik lehetséges válaszként az elmúlt száz év széttartó jogfejlődését is megemlíthetjük: a közjogi törésvonalak mentén ugyanis Erdély partikuláris magánjogi rendszereinek párhuzamos léte, az ebből fakadó jogalkalmazási nehézségek, majd a jogegységesítési folyamat véglegesülése és mindennek irodalmi szövegekben történő kivételése a „jog és irodalom” („jog az irodalomban”) kutatások többszemponútú vizsgálatát követelheti meg.

Részben a fentiekből következően, kézenfekvő megoldásnak kínálkozna a transzilvánizmus programjának a „jog és irodalom” módszereivel végzett vizsgálata, vagy a különböző közjogi/magánjogi törésvonalak kirajzolódása a művekben, azonban a jelen tanulmányban a kortárs magyar irodalom egy olyan szerzőjének munkásságára esett a választásom, aki egyszerre az egyetemes magyar irodalmi kánon és ugyanakkor Erdély sokszínűségének, sajátos kultúrái közép-kelet-európai közegben történő felolvadásának emblematikus írója.

A kolozsvári születésű, de 1982 óta Magyarországon élő és publikáló Bodor Ádám írásai a „jog és irodalom” (konkrétabban a „jog az irodalomban”) módszereivel elsősorban az egyén és a hatalom, a jog és a jogfosztottság, az állam és az individuum kulcsproblémáit kínálják fel vizsgálatra – a kritikai irodalom rendkívül jelentős része foglalkozik az életműben ábrázolt totalitárius rendszerek működtetésének mechanizmusaival és ezek prózapoétikai megoldásaival. Ugyanakkor az írói övre felejtethetetlenül groteszk szereplői, egymáshoz való viszonyuk és interakcióik a polgári jogi, ezen belül a személyiségi jogi vizsgálódás számára is lehetséges kiindulópontul szolgálnak.

Az e tanulmány tárgyát képező mindhárom regény már a szerző Magyarországra való áttelepülése után jelent meg. A szerző számára elismertséget hozó *Sinistra körzet* (alcíme: *Fejezetek egy regényből*) 1992-ben látott napvilágot,⁷ ezt követte *Az érsek látogatása* 1999-ben,⁸ illetve a *Verhovina madarai* (alcíme: *Változatok végnapokra*) 2011-ben.⁹

A regényeknek klasszikus értelemben vett cselekményük, főszereplői nincsenek, közös jellemzőjük, hogy egy fiktív kelet-európai végvidéken, peremvidéken, határvidéken játszódnak, mely jellemzőiben leginkább a történelmi Máramaros, Bukovina, Galícia, Északi-Kárpátok metszésvonalában képzelhető el – itt jegyezném meg, hogy szinte könyvtárnyi irodalma van a Bodor Ádám-i világ térviszonyait és térképzeteit, a terek és határok geokulturális problematikáját boncoló írásoknak.¹⁰ Paradox módon,

Szent István Társulat 2016); BODNÁR Kriszta – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat* (Budapest: MTA TK JTI 2018).

⁶ TOMPA Andrea: „Hősök az irodalomban: törvények között és fölött” in BODNÁR Kriszta – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat* (Budapest: MTA TK JTI 2018) 13–17.

⁷ BODOR Ádám: *Sinistra körzet. Egy regény fejezetei* (Budapest: Magvető 1992).

⁸ BODOR Ádám: *Az érsek látogatása* (Budapest: Magvető 1999).

⁹ BODOR Ádám: *Verhovina madarai. Változatok végnapokra* (Budapest: Magvető 2011).

¹⁰ Itt csak példaképpen említeném meg pár munkát: BÁNYAI Éva: *Terek és határok. Térképzetek Bodor Ádám prózájában* (Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy: Casa Cărtii de Știință-RHT 2012); BENYOVSZKY Krisztinán: „Az enyészet glóriája. Regény/tér/mozgás Bodor Ádám *Az érsek látogatása* című regényében” *Kallig-*

noha a Bodor-próza autonóm, egyedülálló volta, az író kategorizálhatatlansága amúgy is megnehezít mindenféle lokalizációt. A szerző maga vallja életrajzi interjúkötetében: „A szülőföld élménye számomra mindmáig ez a kultúrájában sokszínű és geográfiai megjelenésében is impozáns, mégis, kissé letargikus táj, gondolkodásomban, emlékezetemben ez vált meghatározóvá, és az most már a legtermészetesebb dolog, hogy ettől a modelltől sem elszakadni, de még eltávolodni sem bírok, azért az elbeszélés színterétül is csak olyan térséget tudok elképzelni, ahol különböző származású emberekélnék és nem is a magyarok vannak többségben.”¹¹

A művek olyan önmagukban zárt világot mutatnak be, amely a konkrét időn és téren kívül létezik, és míg az időbeliség inkább csak hangulati elem, illetve pár ritka, elszórt utalás révén idézi meg valamelyik kelet-európai totalitárius rezsimet, a helyszín – noha fiktív marad – aprólékos munkával, reális térbeli koordináták segítségével rajzolódik ki ugyanennek a kelet-európai peremvidéknek a határzónájában.

A H. Szilágyi István által a „jog az irodalomban” megközelítés egyik fő problémájaként aposztrofált jog és igazságosság viszonyának elemzése az elidegenedés jellegzetesen modern jelenségének feltárásában bőven merít a XX. század regényirodalmából.¹² A „jog és irodalom” módszerei által nyújtott lehetőség Bodor Ádám regényeit leginkább a negatív utópia (antiutópia-disztópia) fogalomrendszere mentén megragadó kritikai irodalom írásaival rokonítja. A két fogalom értelmezése kapcsán nincs kialakult konszenzus, de a disztópia egy rossz jelenbeli, az antiutópia vagy ellenutópia pedig egy jövőbevetett elromlott világot denotál. Ezért is volt érdekes, hogy a jogi elemzés hasonló eredményekre vezet és hasonló szentenciákat fogalmaztat meg, mint az irodalomkritika esetében. Itt konkrétan elsősorban Márton László *Elátkozott peremvidék*,¹³ Ács Margit *Az erdő démonikus vonzása*¹⁴ és Orbán Zsuzsa-Lilla *A Sinistra körzet mint utópia*¹⁵ című munkájára gondolok.¹⁶

Ez a határ- és peremvidék, amely konkrét és elvont megjelenésében reprezentálja a regények helyszíneit, átjárhatatlanságából és fenyegetettségéből adódóan abszurd helyzeteket és abszurd tudatot teremt, a többféle kultúrát és mentalitást ütközteti. A

ram 2000/7–8, 16–23; SZILÁGYI Márton: *Kritikai berek* (Budapest: Balassi-József Attila Kör 1995) 112–122; MÖLLER-TÖRÖK Borbála Zsuzsanna: „Táj és történelem Bodor Ádám Sinistra körzetében” in BALOGH F. András – BERSZÁN István – GÁBOR Csilla (szerk.): *Újrateremtett világok. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére* (Budapest: Argumentum 2011) 385–395; FARAGÓ Kornélia: „A jelentés térvilága” *Hungarológiai Közlemények* 1997/3, 38–43. A Bodor Ádám munkásságának szentelt 2005-ös tanulmánykötet is több idesorolható írást tartalmaz (SCHEIBNER Tamás – VADERNA Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról* (Budapest: L’Harmattan 2005); ANTAL Balázs: „A toposz trónfosztása. Transzszilvanista szöveggyománya épülő disztópikus regények” *Helikon* 2008/19; Kiss Ernő Csongor: „Határhelyzet végnapokra” *Helikon* 2012/8).

¹¹ BODOR Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire. Egy korábbi rádióinterjú változata* (Budapest: Magvető 2001) 19.

¹² H. SZILÁGYI István: „Előszó a »Jog és irodalom« szimpóziium előadásaihoz” *Iustum Aequum Salutare* 2007/2, 8.

¹³ MÁRTON László: „Az elátkozott peremvidék. Bodor Ádám: Sinistra körzet” *Holmi* 1992/12, 1873–1880.

¹⁴ ÁCS Margit: „Az erdő démonikus vonzása” *Holmi* 1992/12, 1880–1883.

¹⁵ ORBÁN Zsuzsa Lilla: „A Sinistra körzet mint utópia” *Látó* 2007/7, 88–93.

¹⁶ Egy korábbi rövid írásban már kísérletet tettem Bodor Ádám egyik regényének „jog és irodalom” alapú elemzésére. Lásd KOKOLY Zsolt: „A Sinistra körzet jogi világa” in BARTHA Katalin Ágnes – BIRÓ Annamária – DEMETER Zsuzsa – TAR Gabriella-Nóra (szerk.): *Hortus Amicorum: Köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület 2017) 304–310.

csak látszólagos békés együttlétezés, együttélés felszíne alatt feszültség rejlik és ezt a világot marginalitásba szorult marginális emberek népesítik be.¹⁷ A marginális ember két kultúra határán áll, egyéni forrásokat kell mozgósítania az ebből fakadó kulturális konfliktus feloldására. Részben a regények szereplőinek ez a dinamikája motivált abban, hogy a polgári jogi – személyiségi jogi vonatkat vizsgáljam.

Ezzel kapcsolatban egy olyan tézis mentén építettem fel ezt a „jog és irodalom” („jog az irodalomban”) égisze alatt született értelmezési kísérletet, hogy a jog nem működhet a társadalmi normák – tágabban a kulturális közeg – támogatása nélkül, ennek hiányában pedig nem lesz több, mint pusztá rendszerezett erőszak. Ebben a kontextusban a személyiségi jogok vizsgálata azért is érdemel figyelmet, mivel rendeltetésük szerint az embernek azt az integritást biztosítják, amely a személy társadalmi szerepéhez szükséges, és amely a környezete felől érkező illetéktelen beavatkozástól védeltséget élvez.

Mielőtt a szövegek vizsgálatára rátérnénk, emlékeztetni szeretnék arra, hogy a személyiségi (vagy személyhez fűződő) jogok az ember jogállásának alapvető kifejezői közé tartoznak, meghatározott emberképre épülnek, ez az „emberkép” pedig egy adott társadalommodell része. Ez szabja meg a személyiségi jogok viszonyát az ember helyzetét kifejező alapvető jogintézményekhez, mint amilyen például az alkotmányos szabadságjogok.

Nem véletlenül említettem az alkotmányos szabadságjogokat, az alapvető emberi jogok és a személyiségi jogok egymásra épülése, egymás mellett létezése, vagy akár egymásnak feszülése a három Bodor-regényben jogászszemmel nézve nagyon izgalmas problémát jelent. Nem sorolnám fel, hogy melyek a nevesített emberi alapjogok, illetve melyek a polgári törvénykönyvekben nevesített személyiségi jogok. Míg az előbbieket főszabályként az egyén és az állam (a hatalom) viszonyát szabályozzák, az utóbbiak az egyének egymás közötti viszonyát rendezik.

A szerzői intenciónak megfelelően sem a földrajzi helyszín, sem a történelmi idő nem azonosítható be pontosan – mint említettük, helyszín szempontjából egy kelet-európai határzóna (a regényszövegek leginkább a román–magyar–ukrán határzónákra asszociálnak), időzóna szempontjából pedig valamely totalitárius diktatúra. Emiatt a szerző szempontjából semmilyen utalás nem történhet normaszövegre, és így annak sincs relevanciája, hogy tételesen milyen állam alkotmánya, polgári jogi törvénykönyve vagy közigazgatási szabályrendszere lehetne a regényekben ábrázolt tájra nézve irányadó.

A jogelmélet szerint a személyiségi jog alapproblémája amúgy is rendkívül általános. Az egyén és a társadalom, a társadalom és az állam, illetve az állam és az egyén viszonyának alapvető megoldásairól van szó – s a személyiségi jogokra jellemző specifikum csupán az, hogy ezeket a viszonyokat a személyiségi jog rendkívül közvetlenül fejezi ki.¹⁸

Ugyanakkor a regényekben többé-kevésbé pontosan körülírhatók a polgári jog személyiségi jogi intézményei és ezek kiemelése, vagy – ellenkezőleg – az illető jog megsértése a cselekményfolyamra is hatást gyakorolnak.

¹⁷ BÁNYAI ÉVA: *Térképzetek, névtérképek, határidentitások* (Kolozsvár: Komp-Press 2011) 28–29.

¹⁸ SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó 1983) 324–332, 327.

A regényekben jelen vannak az általában alkotmányos formában rögzített emberi alapjogok, mint a gondolat szabadsága vagy a véleménynyilvánítás szabadsága, a gyülekezés szabadsága, sőt, még a vallásszabadság is. A húsvétot például mindhárom regényben megünneplik, és a *Sinistra körzet*ben arról is említést tesznek, hogy az óhitű keresztényeknek máskor van az ünnepük.

Az alapjogok kapcsán azt is kiemelhetjük, hogy nem történik faji, vallási vagy nyelvi alapú diszkrimináció (és gyorsan szögezzük is le: ez nem jelenti azt, hogy valamelyik fent említett kategóriába tartozó szereplőt elkerülné a balsors – ez mindössze annyit jelent, hogy szerencsétlenségüket nem a fenti csoportokhoz való tartozás okozta). A *Sinistra körzet*ben ábrázolt lakók például fajilag homogén közösséget képeznek. Amint a szerző írja: „Sinistra lakói jobbra sötétbarnák vagy feketék, a szőkeség ritka, vörös közöttük egyáltalán nem akad. Kivételnek a rezervátumbeli kantinos kislánya, Bebe Tescovina számított, akit messzire világító berkenyeszínű hajáról mindenki ismert a vidéken.”¹⁹ Etnikailag és nyelviileg már sokkal heterogénebb a közösség megoszlása: román, magyar, (elmagyarosodott) örmény, német, félig török-félig német, cipszer, ruszin, ukrán, lengyel egyformán akad a lakók között és a nyelvhasználatban sincs korlátozás.

A fentebb tárgyalt jogi és társadalmi normák megítélésének függvényében első látásra pozitív vonás (azaz a diszkrimináció hiánya) nem jelent pozitív elmozdulást a *Sinistra körzet* értékskáláján is. Arra gondolok itt, hogy azért is nincs példa nyelvi-etnikai vagy vallási diszkriminációra, mivel ez a szereplők szempontjából közömbös tény. Példaképpen a *Sinistra körzet*ben Béla Bundasian számára nem érték, hogy örmény származású, amint Connie Illafeld számára is közömbös, hogy bukovinai ruszin bojárok, az Illarionok ivadéka.

A személyiségi jogok meghatározásának ismerve, miszerint a személyiség a test és a szellem elválaszthatatlan egysége, amely kifejezésre juttatja az egyén viselkedését és gondolkodását. Ez a viselkedés és gondolkodás jelenti a személyiség értékminőségét, azt, amivel a személyiség különbözik mástól, és ami lehetővé teszi, hogy más legyen, mint a többi. A személyiségi jog az általánosan jellemző értékminőséget védi. A személyiségi jogok ennek érdekében megteremtik az ember önmegvalósításának feltételeit és biztosítják, hogy e feltételeket – a magánélet szabadságát – senki meg ne sérthesse jogtalan külső beavatkozással.

A regények szereplői számára a magánélethez való jog gyakorlása vagy közömbös és ritkán élnek vele, vagy egyáltalán nem lehetséges: a magánélethez való jog többnyire csak a Hatalom kedvezményezettjei számára létezik, a többi szereplő esetében megtagadja az intimitáshoz vagy a családi élethez való jogot. A családi élethez és a magánélethez való jog teljes hiánya teszi lehetővé, hogy a családokat (feleséget a férj-től, gyermeket a szülőktől, testvéreket egymástól) a Hatalom (de akár más is) bármikor szétválasszthassa.

Az ember által épített környezet, tárgyi világ szinte elenyésző a természeti környezet mellett, ezért is fontos, milyen részletességel írja le a szerző például a határvona kiépítettségét, műszerezettségét:

¹⁹ BODOR (7. j.) 7.

A vízmásások mentén szögesdróttal borított acélrudak, betonoszlopok, őrtornyok, csapdákkel teli árkok kanyarogtak föl a sziklás hegygerincre: a magasban, a vízválasztón húzódott a határ. A kerítések, árkok akadályok szövedéke csak egy huzatos hegyszorosban nyílt meg résnyire, ahol a régi földút átbukott a túloldali lejtőkre, amelyek már észak idegen fényeiben áztak.

Az utat ott kék-sárga sorompó zárta el, közelében kicsi őrszoba állt és egy kopott tábori sátor, tele didergő katonával. Ez az egy határátkelő működött Sinistra körzetben, a sorompót itt is csak hetente egy alkalommal emelték fel néhány órára.”²⁰

Jogászszemmel tekintve érzékelhető tehát, hogy a lakosság fölött gyakorolt állandó intenzív katonai felügyelet, a polgári élet minden szegmensébe való durva beavatkozás gyakorlatilag fegyencletp- vagy munkatelep-félévé változtatja a körzetet, amelyben rendkívüli tilalmak vannak érvényben (és azok egyre sokasodnak), és amelyet állandó karhatalmi őrizettel védenek. Márton László kritikájában egyenesen „természeti kullisszák mögé bújtatott, nagy kiterjedésű koncentrációs táborról” beszél.²¹ Ismétlésképpen: a rendszerré szerveződő szörnyűség anélkül jön létre és létezik, hogy bármilyen valós indok, fenyegetettség veszélye fennállna.

Ugyanakkor, a regények világában kiemelten fontos természeti környezet változásait a személyiségi jogok egy másik vetülete, a tiszta vagy egészséges környezethez való jog prizmáján keresztül is szemlélhetjük. A fenti példa mellett, melyben a természeti környezet emberi beavatkozás következtében szögesdróttokkal, csapdákkel és betonoszlopokkal eltorzított, veszélyes és átjárhatatlan közeggé válik, egy másik regényben, a *Verhovina madaraiban* magát a folyamatot látjuk, amikor a természeti környezet módszeres pusztítása megkezdődik:

hirtelen történni kezdett egy és más. Kezdetnek például az, hogy még a nyár első hetében, a bódító zsongás teljében elnémult az erdő, kihalt a berek. Ismeretlenek a Jablonka mentén karókkal leverték és ahol nem érték el, vízi fecskendőkkel lemosták a fákról a fészkeket, valami bűzös lével bepermetezték a lombokat, a vándormadarak pihenőhelyeit pedig szurokkal kenték tele, mire a körzetből egyik napról a másikra elköltöztek a madarak, úgyhogy a hallgatók varjakon kívül egy sem maradt. Sejtteni lehetett, hogy az, ami a madarakkal történt, az csak a kezdet. Az a valaki, aki ezt kiagyalta, itt nem áll meg. [...] Aztán a méhek következtek. Egy őszi éjszaka Jablonska Poljana érett gyümölcstől illatozó kertjeiben valamennyi méhkaptár a környező szilvafákkal együtt porig égett – szélcsendes időben történt – hogy még napokon át karamellillatú füst lebegett a ragacsos üszkők fölött. [...] Amikor aztán a tél beállta előtt a meddőhányók alól egy gondosan kiásott árkon át valami lilás, zöldes, vörösés színekben pompázó, de fojtó illatú ragacsos folyadék szivárgott a folyóba, hogy a víz színét beborító pisztrángoktól, kölöntéktől, galócáktól és egyéb különféle dögtől, a rothadás gázaitól a folyópart feletti párában még éjszaka is, mint delejes káprázat, ezüstös derengés lebegett, Anatol Korkodus megint csak jelentést készített.²²

²⁰ *Uo.* 7–8.

²¹ MÁRTON (13. j.) 1875.

²² BODOR (9. j.) 135–138.

A jog más társadalmi normákkal kölcsönhatásban érvényesül és ha különböző társadalmi normák – mindenekelőtt az erkölcs – a joggal azonos magatartásokat írnak elő vagy tiltanak meg, akkor jelentős mértékben elősegítik a jog érvényesülését.

A három vizsgált regényben azzal szembesülünk, hogy gyakorlatilag hiányzik bármiféle társadalmi norma a könyv szereplőinek világában: a felsorakoztatott (és nem is kevés, mintegy negyven nevesített) szereplő egyikének sincs élő múltja, nincsenek célkitűzéseik, nincs erkölcsük és nincsenek belső tartásból fakadó jellemvonásaik, sőt, magától értetődő természetességgel mehet végbe mindenféle büntetés, az is, amire nem méltóság a kényszer, vagy a szükség, ami nemhogy nem egyeztethető össze az általános emberi morállal, hanem egyenesen ősi tabukba ütközik. A *Sinistra körzet*ben például a meteorológus ötvenéves férfi léte egy gyereklánnyal él együtt, a medvész két albinó ikret használ ki gátlástalanul, van, aki 20 dollárért eladásra kínálja a gyermekét Andrej Bodornak, a nyugdíjas erdőkerülők elpusztításában pedig a fiatalabbak minden megrendülés nélkül segédkezet nyújtanak. Amint a kritikai irodalom is kiemeli, mindebben a magától értetődő természetesség a figyelemre méltó.²³

Mindössze kétszer fordul elő, hogy a *Sinistra körzet* utal arra, valamilyen szinten mégis léteznek erkölcsi, morális normák. Az egyik, amikor Elvira Spiridon, Andrej Bodor narrátor szeretője a következőket mondja a gyilkosságra készülő Andrejnek: „Ha ezt is megteszi az úr – hajolt közel Elvira Spiridon, hogy lehelete szagából a fenyegetést is megéreztem –, azt szeretném, ha ezalatt az idő alatt nem találkoznánk.” A második példa Béla Bundasian, Andrej Bodor fogadott fia, aki a kórházi kényszerkezelésnek alávetett szeretőjét öli meg, mintegy kegyeleti gyilkosságként, majd utána nem a váratlanul lehetségesse vált menekülést, hanem a vezeklést választja és felgyújtja magát.

Ha azt szeretnénk vizsgálni, vannak-e a regényekben a nem nevesített államnak előírásai vagy jogszabályai az emberi élet integritásának védelében, akkor – néhány ritka kivételtől eltekintve – a hiánnyal magával szembesülünk. Nincs arra utaló nyom, hogy a különböző javak, vagy az emberi élet érték volna és ezért oltalmazni kellene. Ez a joghiány szolgáltat magyarázatot az emberi test integritásának megsértésére – amelyre elsősorban a női testtel való visszaélés jellemző (Elvira Spiridon csupaszra borotválása, Connie Illafeld kényszerű gyógykezelése a *Sinistra körzet*ben, a Senkowitz-nővérek szeméttbe rejtése *Az érsek látogatásában*). De ugyanígy nincs szankcionálva a cselekvőképtelennel, fogyatékkal élő személyekkel vagy kiskorúakkal való visszaélés (Nikifor Tescovina gyermekei vagy az albinó ikrek a *Sinistra körzet*ben, a villám-sújtotta, feltámasztott majd elpusztított gyermekek a *Verhovina madaraiban*), és végső soron a gyilkosság sem (a tunguz náthában megbetegedett erdőkerülők tűzhalála).

Hasonló következtetésre jut egyébként Ács Margit is kritikájában, amikor azt írja:

Az antiutópiák olyan létezészt szimulálnak, amelyben az élet valamelyik komponense túlsúlyra kerül vagy hiányzik. A *Sinistra körzet*ben az erkölcs képzete az, ami hiányzik. Nem arról van szó, hogy az író *tagadja* valamelyikét a bevett erkölcsi normarendszereknek, egyszerűen csak nemigen merül fel az általa megalkotott

²³ Ács (14. j.) 1881.

figurákban, hogy az életösztönnél és a biológiai funkciókhoz és szükségletekhez kötött haszonelvűnél egyéb parancs vagy igény létezhet egyáltalán.²⁴

Ebben az esetben a jogász és az irodalomkritikus véleménye ugyanazt hangsúlyozza: amennyiben nincsenek jogi normák vagy csak olyan jogi normák vannak, amelyeket társadalmi normák nem támasztanak alá, a végeredmény a *Sinistra körzethez* hasonló, egyfajta „történelem utáni táj” lesz, olyan szereplőkkel, akik sohasem viszonyulnak semmihez és a tetteiknek nincs következményük.

Amint arra más jog és irodalom kutatások is rávilágítanak, a jog több egy absztrakt létezőnél vagy egy egyszerű paragrafusnál, és olyan jelenséget takar, mely mindig emberi lényekre gyakorol valamilyen hatást, és ezzel pszichikai reakciókat hív elő tudatukat befolyásolva. Azaz el kell fogadni azt a tényt, hogy a szabályszerű megjelenés mellett a jognak mindig van egy perszonális-tudati dimenziója is, mely szervesen hozzátartozik és attól elválaszthatatlan.²⁵

Ilyen szempontból szignifikáns az a tény, hogy magánjogról a regényekben kizárólag negatív értelemben beszélhetünk, azaz gyakorlatilag a magánjog gyűjtőkörébe tartozó vonatkozások szándékolt hiányáról van szó, ezért érdemes bemutatni azokat a magánjogi hiátusokat, amelyekre maga a szerző is több figyelmet fordít.

Az egyik ilyen negatív előjelű magánjogi, személyiségi jogi vonzat az identitáshoz való jog, annak valamennyi részletével (beleértve a névviselés jogát is), amelyek részletesebben kibontásra is kerülnek: a *Sinistra körzet* számára a Hatalom képviselője jelöli ki nevüket. A személyazonosság megállapításáról szintén a Hatóság dönt, így nyeri el a narrátor az Andrej Bodor nevet a történet kezdetén). A névviselés joga a Hatalom képviselőitől kapott név esetében többé már nem jog, hanem kötelezettség, mely erőszak útján, exteriorizált formában (nyakban hordott, összeforrasztott bádoglapok révén) halálig elkíséri viselőjét. Értelemszerűen, a névváltoztatás joga nem illeti meg a *Sinistra körzet* lakóit. Van olyan helyzet is, amikor egy személy még nevet sem kap, a két albínó iker ugyanazt a nevet – Hamza Petrika – viseli.

A személyiségi jogok között említhetjük a saját képmáshoz való jogot is, amely a regényeket végigkísérő hajvágásban, lecsupaszításban érhető tetten. Ennek a személyiségi jognak az áthágása különösen drámai hatást képes kelteni: ehhez elegendő a kopaszra borotvált fejű Elvira Spiridon átütő erejű képét felidézni – ez a típusú megbélyegzés, nyilvános megszégyenítés a háborús állapotokat, vagy az azt követő megtorló intézkedéseket idézi fel.

Ugyanígy, még akkor is, hogyha Musztafa Mukkermann sofőr nem így éli meg, az ő emberi méltóságához való joga is sérül, amikor meztelenre vetkőztetik az úton egy nő előtt és extenzív testi motozásnak vetik alá.

A személyiségi jogok védelmének hiánya esetenként olyan súlyos, akár a büntetőjogi felelősséget is felvető visszaélésekbe torkollik, mint a szabadságtól való megfosztás (erőszakos internálás formájában) vagy a cselekvésképtelen/kiskorú személyekkel való visszaélés (kényszerű gyógyszerkezelés formájában).

²⁴ Uo. 1880.

²⁵ FEKETE Balázs: „A nyugati jog vágyálma. Jogi rétegek Szolzsenyicin Gulág szigetcsoport című művében” in H. SZILÁGYI István – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányok a jog és irodalom köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2009) 69–70.

Ez az eljárás ugyanazzal az eredménnyel jár, melyet Nagy Tamás is példázott egy elemzésében, hogy az emberi egzisztencia létlehetőségeinek remény- és esélytelensége, illetve a szoft-diktatorikus társadalmi berendezkedésekben az egyéni jog- és igazság(osság)-kereső akarat „heroikus/tragikus” dimenziója értelmezhetetlenné válnak.²⁶ Nem mintha a heroikus/tragikus dimenzió partikularizálná a Bodor Ádám regényeit benépesítő világot...

Következtetések gyanánt azt fogalmazhatnánk meg, hogy a jog társadalmi normák nélküli létezése azt eredményezi, hogy sem tiszteletben tartásuk, sem áthágásuk nem jár következményekkel, a személyiségi jogok szempontjából pedig azzal jár, hogy a szereplők gyakorlatilag állati-gépies szintre süllyednek. A mérték elvesztéséről beszélhetünk, hiszen minden személyiségi jogot átjár az alapellentmondás, az egyén és a társadalom dialektikája. A minden egyes személyiségi jogra érvényes belső ellentmondás Bodor Ádám regényei esetében akár a „drótsövénnyel körülvett tábor” és a „végtelen szabadság ígérete” közötti dichotómiában is megragadható.

²⁶ NAGY Tamás: „Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban. Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszéléseinek egy lehetséges olvasata” in H. SZILÁGYI István – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányok a jog és irodalom köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2009) 26.

